

Sławomir Żółkowski

Dział Archeologii

Ochrona Zabytków 55/1 (216), 42-53

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DZIAŁ ARCHEOLOGII

Powołanie i zadania Działu Archeologii

Ośrodek Dokumentacji Zabytków prowadzi działalność w zakresie archeologii od 1978 r. — początkowo istniało stanowisko ds. ewidencji stanowisk archeologicznych, funkcjonujące na prawach działu, które w 1991 r. przekształcono w Dział Archeologii¹. Potrzeba podjęcia tej działalności wynikała z rozpoczęcia w 1978 r. realizacji ogólnopolskiego programu ewidencji stanowisk archeologicznych, pod nazwą Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP), którego krajowym koordynatorem został ODZ.

Organizatorem działalności archeologicznej w ODZ był Marek Konopka, który przeszedł do pracy w ODZ z Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki. W końcu 1981 r. M. Konopkę zastąpiła na stanowisku ds. ewidencji stanowisk archeologicznych Danuta Jaskanis, która w ciągu lat osiemdziesiątych, przy współpracy z M. Konopką, wicedyrektorem, a następnie dyrektorem ODZ, doprowadziła do ostatecznego ukształtowania się Działu Archeologii w zakresie jego organizacji, sprecyzowania zadań, oraz do trwałych dokonań — w samym ODZ oraz w krajowym konserwatorstwie archeologicznym.

W pierwszych latach funkcjonowania stanowiska ds. ewidencji stanowisk archeologicznych, głównym celem było zorganizowanie systemu ewidencji stanowisk archeologicznych AZP — w oparciu o archeologiczną służbę konserwatorską. Działania te obejmowały ostateczne opracowanie programu AZP, jego upowszechnienie w kraju oraz zorganizowanie archiwum dokumentacji AZP w Ośrodku. Ponadto niezbędne okazały się działania ODZ w zakresie stworzenia systemu archeologiczno-konserwatorskiego w Polsce, w tym m.in. w wielu województwach tworzenie stanowisk konserwatorów zabytków archeologicznych. W początkach lat osiemdziesiątych, jako główne zadania Działu Archeologii, formułowano... „*prowadzenie centralnego archiwum ewidencji stanowisk archeologicznych w Polsce oraz koordynację prac merytorycznych archeologicznej służby konserwatorskiej*”. Cele i zadania działalności archeologiczno-konserwatorskiej Ośrodka były następnie rozwijane i precyzowane w miarę postępów w realizacji AZP, organizacji systemu archeologiczno-konserwatorskiego w Polsce, nabywania nowych doświadczeń oraz adaptacji nowych metod, a także ich dostosowywania do zachodzących zmian formalno-prawnych.

Ostatecznie, cele i zadania Działu Archeologii ODZ sformułowane zostały, w pełnym wymiarze, w *Regulaminie organizacyjnym Ośrodka Dokumentacji Zabytków*, z dnia 30 września 1991r. W myśl tego zapisu

„*Dział Archeologii gromadzi dane i informacje o stanowiskach archeologicznych w Polsce związanych z ich badaniem i ochroną*”. Zaś zakres działań Działu obejmuje dwie podstawowe dziedziny — tj. „*tworzenie zasobów informacji naukowej w archeologii*” oraz „*konserwatorstwo archeologiczne*”.

W dziedzinie tworzenia zasobów informacji naukowej w archeologii zadania Działu dotyczą następujących zagadnień:

1) gromadzenia, analizowania i prowadzenia centralnej ewidencji stanowisk archeologicznych — w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski; w praktyce realizacja tego zagadnienia oznacza również koordynowanie realizacji AZP w całym kraju;

2) gromadzenia i analizowania decyzji o wpisie stanowisk archeologicznych do rejestru zabytków;

3) prowadzenia centralnej, zintegrowanej informacji w zakresach: archeologia miast, bibliografia AZP, zbiory i kolekcje;

4) opracowywania metodologicznych podstaw ewidencji oraz dokumentacji, tworzenie standardów i ich wdrażania;

5) prowadzenia studiów nad metodami informacji naukowej w archeologii — ze szczególnym uwzględnieniem technologii komputerowej — oraz upowszechniania tych metod i programów;

6) udostępniania informacji naukowej w zakresie archeologii.

W dziedzinie konserwatorstwa archeologicznego zadania Działu obejmują przede wszystkim:

7) współpracę z archeologiczną służbą konserwatorską w zakresie organizacji obiegu informacji naukowej;

8) inicjowanie i prowadzenie studiów i prac naukowych z dziedziny konserwatorstwa archeologicznego — przy współpracy ze środowiskiem naukowym (Polska Akademia Nauk, uniwersytety, wyspecjalizowane muzea) w zakresie konserwatorstwa archeologicznego i realizacji AZP;

9) podnoszenie merytorycznego poziomu archeologicznej służby konserwatorskiej (tj. poprzez szkolenia, konferencje, sympozja, wydawnictwa specjalistyczne) — przede wszystkim w zakresie ewidencji i rejestru zabytków;

10) współpracę nad rozpoznaniem środowiska kulturowego z oddziałami terenowymi ODZ².

Regulamin organizacyjny ODZ z 1991r. powołał również w obrębie Działu Archeologii dwie pracownice — Pracownię Ewidencji Stanowisk (ewidencja AZP) oraz Pracownię Ochrony Zabytków Archeologicznych (rejestr zabytków).

Jak wspomniano wyżej, pionierem działalności archeologicznej w ODZ, na stanowisku ds. ewidencji

1. Regulamin organizacyjny Ośrodka Dokumentacji Zabytków, z dnia 30 września 1991 r., § 14.

2. Tamże.

stanowisk archeologicznych, był Marek Konopka — wcześniej działający w Komisji Badań Archeologicznych Rady Naukowej ds. Archeologicznych, powołanej przy Ministrze Kultury i Sztuki. Na stanowisku ds. ewidencji stanowisk archeologicznych w ODZ Marek Konopka pracował w latach 1978–1981. Później, objąwszy funkcję wicedyrektora, a następnie dyrektora ODZ, aktywnie promował i wspierał działalność archeologiczną Ośrodka.

W końcu 1981 r. pracę na stanowisku ds. ewidencji stanowisk archeologicznych rozpoczęła Danuta Jaskanis, wcześniej zajmująca się konserwatorstwem archeologicznym w woj. białostockim (pracowała wówczas w Muzeum Okręgowym w Białymstoku). D. Jaskanis pełniła funkcję kierownika Działu Archeologii (od 1991 r.) mając tytuł kuratora ds. zabytków archeologicznych. Przez 13 lat — do końca 1993 r. — D. Jaskanis brała czynny udział w życiu środowiska archeologicznego w Polsce, również poza pracą w Ośrodku. Po przejściu na emeryturę brała jeszcze udział w pracach Działu Archeologii — zajmując się orzecznictwem archeologicznym i wspomagając Dział swym doświadczeniem.

Z początkiem 1994 r. stanowisko kierownika Działu Archeologii objął Sławomir Żółkowski i funkcję tę sprawuje do dnia dzisiejszego. Wcześniej był on pracownikiem Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie zajmował się badaniami archeologicznymi i wspieraniem działalności konserwatorskiej na terenie woj. białkopodlaskiego.

W latach 1985–1989 w Dziale Archeologii zatrudniona była (jako asystent, a od 1986 r. jako starszy asystent) Ewa Damentka, absolwentka Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego. W ODZ zajmowała się zagadnieniami informacji naukowej i komputeryzacji. Po jej przejściu do pracy w innych działach Ośrodka, w dalszym ciągu Dział Archeologii korzysta z jej umiejętności i doświadczenia.

Od początku 1991 r. pracę w Dziale Archeologii, na stanowisku dokumentalisty, rozpoczęła Halina Łygan, dyplomowana technik archiwista (absolwentka Policealnego Studium Ekonomicznego). Wcześniej H. Łygan pracowała jako operator sprzętu komputerowego w Oddziale Opracowań Maszynowych PZU w Warszawie. W 1991 r. ukończyła kurs komputerowy w Instytucie Informatyki Politechniki Warszawskiej. W Dziale Archeologii H. Łygan zajmuje się prowadzeniem archiwum oraz komputerowych baz danych ewidencji i rejestru zabytków.

W latach 1994–1998 na stanowiskach asystenckich pracowali w Dziale Archeologii absolwenci Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego — Maciej Kossowski (w latach 1994–1996) oraz Agata Nawara (w latach 1996–1998, w wymiarze 1/2 etatu).

Od grudnia 1996 r. jest zatrudniona w Dziale Hany Zaborowska — jako starszy asystent, w wymiarze 1/2 etatu. Wcześniej była ona pracownikiem Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie zajmowała się problematyką archeologii „bałtyjskiej”, uczestnicząc intensywnie w realizacji AZP i innych badaniach terenowych.

Aktualnie w Dziale Archeologii zatrudnione są jeszcze 2 osoby (w wymiarze 1/2 etatów): Katarzyna Antosiuk (od 1998 r.) i Marcin Kmicik (od 2000 r. — w zastępstwie urlopowanej H. Zaborowskiej).

W latach 2000–2001 Dział Archeologii zatrudniał też Jacka Oporskiego — zajmującego się rozwijaniem komputeryzacji i obsługą serwisową sprzętu komputerowego.

Pracownicy Działu Archeologii ODZ systematycznie podnosili i podnoszą swoje kwalifikacje — przez nabywanie doświadczeń w czasie wieloletniej pracy, kontakty ze środowiskami konserwatorskim i naukowo-badawczym, udział w konferencjach naukowych oraz edukację własną. Za swoją działalność na polu konserwatorstwa archeologicznego D. Jaskanis i S. Żółkowski nagradzani byli odznaczeniami Ministra Kultury i Sztuki (Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego).

Warunki pracy na stanowisku ds. ewidencji stanowisk archeologicznych, a następnie w Dziale Archeologii były systematycznie poprawiane w ciągu omawianych 23 lat³ — proces ten przebiegał jednak częstokroć ze znacznymi trudnościami. W pierwszych latach była to organizacja działalności od podstaw, która stopniowo rozwijała się, obejmując kolejne zakresy. Naturalną konsekwencją tego procesu było gromadzenie coraz większych zasobów dokumentacyjnych. W siedzibie Ośrodka przy ul. Brzozowej 35, już w połowie lat osiemdziesiątych, coroczny napływ setek tomów dokumentacji AZP oraz, już wcześniej przejmowanego z Ministerstwa Kultury i Sztuki, centralnego archiwum rejestru powodował ogromną ciasnotę i utrudnienie warunków pracy. Próby D. Jaskanis zorganizowania pomieszczenia magazynowego dla dokumentacji AZP w piwnicy budynku nie udały się ze względu na jej ciągłe zagrożenie awariami kanalizacji.

Sytuacja lokalowa Działu poprawiła się zdecydowanie po przeniesieniu się Ośrodka do nowej siedziby przy Alejach Ujazdowskich 6, gdzie uroczyste otwarcie nowych pomieszczeń Działu Archeologii odbyło się 27 lutego 1991 r. Jednak zakończenie przeprowadzki dokumentacji działowej, a następnie jej ostateczne uporządkowanie zajęły blisko 2 lata (1990–1992). Przez ten czas praca Działu Archeologii przebiegała w utrudnionych warunkach, z nie w pełni dostępnym archiwum — mimo to Danucie Jaskanis udawało się zachować normalny rytm pracy. Później okazało się jednak, iż piwniczne pomieszczenie magazynowe, w którym

3. W latach 1978–1983 miejscem pracy było jedno biurko i szafa w pokoju współużytkowanym z Działem Architektury ODZ.

przechowywana jest cała dokumentacja AZP, zdecydowanie nie spełnia właściwych warunków. Stąd wynika aktualne, pilne oczekiwanie Działu Archeologii na pomieszczenie archiwalne — bezpieczne dla dokumentacji i pracowników oraz godne rangi Centralnego Archiwum Archeologicznego Zdjęcia Polski.

Od 1987 r. w Dziale Archeologii ODZ używany jest sprzęt komputerowy, którego ilość, jakość, zakres oprogramowania i wykorzystanie rośnie systematycznie. Początkowo był to jedynie dostęp do ośrodkowego komputera MK-45, ale w sierpniu 1988 r. Dział otrzymał już własny komputer IBM PC/XT i na nim właśnie redagował teksty i tworzył bazy danych. W 1993 r. przybył nowy komputer PC 486, 2 drukarki igłowe i podstawowe oprogramowanie. W latach 1997–2001 przeprowadzono w Dziale dalszą rozbudowę bazy sprzętowej i oprogramowania komputerowego. W jej wyniku zakupiono w 1997 r. nowy komputer Pentium 166 z programem operacyjnym Windows 95 i drukarką laserową LaserJet 5L. Zmodernizowano też pozostałe komputery oraz zainstalowano sieć pomiędzy trzema stanowiskami komputerowymi używanymi w Dziale. Ograniczenia finansowe ODZ hamują oczekiwany, pełen rozwój komputeryzacji — zwłaszcza w kontekście przyspieszonego rozwoju i upowszechnienia technologii komputerowej we wszystkich dziedzinach życia; mimo tych przeciwności systematyczny (choć powolny) rozwój jest kontynuowany.

Komputeryzacja Działu Archeologii następowała w efekcie starań pracowników Działu, którzy poszerzając swą wiedzę informatyczną⁴ i nabywając doświadczenia, przy współpracy ze środowiskiem naukowym, inicjują i rozwijają programy użytkowe konserwatorstwa archeologicznego.

Codzienna praca w Dziale Archeologii obejmowała i obejmuje nie tylko działania merytoryczne, ale też szereg innych, bardziej prozaicznych czynności, jak fizyczna praca przy organizowaniu i zabezpieczaniu archiwum, czy też — w latach osiemdziesiątych — obowiązek dostarczania tekstów autorskich urzędowi cenzury.

Centralna ewidencja stanowisk archeologicznych — Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP)

Działalność archeologiczna ODZ koncentruje się wokół centralnej ewidencji stanowisk archeologicznych AZP i dla potrzeb tejże została zainicjowana.

W latach 1978–1981 trwało jeszcze dopracowywanie programu AZP — określenie standardu prowadzenia ewidencji, szkolenie konserwatorów i wykonawców w zakresie metody AZP, finansowanie realizacji,

kontrolę wykonawstwa oraz aktualizację wyników. W ramach tych działań M. Konopka organizował lub brał czynny udział w ostatniej serii kilkunastu narad i konferencji resortowych, środowiskowych i regionalnych poświęconych ostatecznemu kształtowi projektu oraz jego wdrożeniu. W latach 1979–1984 ODZ wydał podstawowe wersje instrukcji prowadzenia ewidencji AZP⁵. M. Konopka opracowywał też coroczne informacje o realizacji programu AZP w pierwszych latach jego funkcjonowania⁶. Rozsyłano w tym okresie również liczne pisma okólne do konserwatorów zabytków archeologicznych w 49 województwach, określające zasady działania systemu AZP.

Ośrodek Dokumentacji Zabytków był też organizatorem cyklicznych szkoleń AZP i specjalistycznych seminariów, odbywających się od początków realizacji programu po dzień dzisiejszy — w czasie których uczył i egzaminował Konserwatorów Zabytków Archeologicznych i archeologów-wykonawców. W szkoleniach tych wspomagali Ośrodek pracownicy naukowci i wykładowcy wyższych uczelni, zaangażowani w tym celu przez ODZ. Metoda badawcza AZP wprowadzona została również do programu studiów uniwersyteckich.

W roku 1983 ODZ w porozumieniu z Generalnym Konserwatorem Zabytków wprowadził obowiązek posiadania upoważnień AZP⁷ przez osoby prowadzące te badania. W ciągu pierwszych 10 lat wydano te upoważnienia prawie 500 archeologom-wykonawcom AZP.

Od końca lat osiemdziesiątych zmieniono formułę egzaminu AZP na rozmowy kwalifikacyjne. Od połowy lat dziewięćdziesiątych szkolenia AZP obejmują corocznie grupy po ok. 100–150 studentów Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i sporadycznie innych instytucji (np. Katedry Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego). W przypadku Instytutu Archeologii UW szkolenia AZP prowadzone przez S. Żółkowskiego w Dziale Archeologii ODZ, stanowią stały element praktyk terenowych, wprowadzony do programu studiów.

W latach 1982–1983 ODZ wystąpił do ośrodków konserwatorskich z zaleceniem powoływania wojewódzkich komisji konsultacyjnych AZP, które formalnie rozpoczęły funkcjonowanie od 1984 r. Danuta Jaskanis zatwierdziła i opublikowała listy imienne tych komisji, które następnie były przez nią aktualizowane — sama też uczestniczyła w pracach kilku zespołów konsultacyjnych, zapoznając się z ich pracą i wnosząc do nich swoje doświadczenia.

M. Konopka przeprowadził też szereg działań przygotowawczych systemu AZP, m.in. przygotowanie map z siatką obszarów AZP (w skalach: 1:500 000, 1:100 000 i 1:25 000; wykonane przez Instytut Geografii Uniwersytetu Warszawskiego) oraz wydrukowanie formu-

4. M.in. poprzez udział D. Jaskanis, E. Damentki i H. Łygan w kursach komputerowych organizowanych przez Instytut Matematyki PAN.

5. Por. s. 47.

6. *Informacje nr 1–5 o realizacji AZP w latach 1978–1982*, ukazujące się w latach 1979–1983.

7. *Upoważnienia do kierowania ekipą prowadzącą badania AZP* (popularnie zwane licencjami AZP) — przygotowywane w Dziale Archeologii ODZ i podpisywane przez Generalnego Konserwatora Zabytków.

larzy kart AZP (przez Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski we Wrocławiu), a następnie zaopatrzenie w mapy i karty wszystkich ośrodków konserwatorskich w kraju.

Przed wszystkim zaś Ośrodek Dokumentacji Zabytków, jako krajowy koordynator AZP, inspirował i wdrażał ten system w wojewódzkich ośrodkach konserwatorskich, IHKM PAN, na uniwersytetach i w muzeach — przy współpracy z Zarządem Muzeów i Ochrony Zabytków MKiS oraz z Generalnym Konserwatorem Zabytków⁸. Odbywało się to m.in. poprzez finansowanie realizacji AZP — środki budżetowe MKiS na ten cel przekazywane były rokrocznie Ośrodkowi Dokumentacji Zabytków, który zawierał umowy z towarzystwami regionalnymi, PP PKZ oraz urzędami gmin oraz pośredniczył pomiędzy Instytutem Sztuki PAN, uniwersytetami i towarzystwami naukowymi, które zawierając umowy wykonywały zadania naukowo-badawcze (na ogół dwuletnie).

W 1983 r. Danuta Jaskanis opracowała (opierając się na *Taryfikatorze dla pracowników upowszechniania kultury*) *Tymczasową kalkulację kosztów za prace AZP*, zatwierdzoną następnie przez Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków MKiS. Przez szereg następnych lat ODZ powielał i rozsyłał konserwatorom tę i kolejne, uaktualnione wersje kalkulacji AZP.

Zastąpienie w 1981 r. Marka Konopki przez Danutę Jaskanis zbiegło się z nowymi wyzwaniami, jakimi były konieczność koordynacji masowo narastającego wykonawstwa AZP oraz utrzymania w skali kraju jednolitego standardu merytorycznego. W 1982 r. podjęto, wspólnie ze służbami konserwatorskimi, działania koordynujące realizację AZP przez różne instytucje naukowe. Egzekwowano odbieranie zaległej dokumentacji AZP od konserwatorów i wykonawców, poprzez wprowadzenie wymogu corocznej (od 1981 r.), szczegółowej sprawozdawczości służb konserwatorskich dla ODZ (tzw. *Ankiety Konserwatorów Zabytków Archeologicznych*) oraz poprzez stałą korespondencję i inne kontakty.

Konieczne okazało się też zaostrenie kryteriów poziomu wykonawstwa AZP⁹. Prowadziła ona szczegółową kontrolę jakości badań oraz analizę i opiniowanie dokumentacji pod kątem poprawności zapisu. Dokumentacja niespełniająca standardów merytorycznych była odsyłana z ODZ do poprawienia. Działania te wkrótce przyniosły systematyczne podnoszenie się poziomu wykonawstwa AZP.

Danuta Jaskanis wprowadziła też kilka nowych, niezbędnych ustaleń do programu AZP — m.in. obowiązek określania współrzędnych kartograficznych stanowiska archeologicznego (na podstawie mapy w skali 1:10 000, w układzie U-1965). Ta oraz inne zmiany wprowadzane poprzez pisma okólne D. Jaskanis

i M. Konopki, wynikały z narastających doświadczeń oraz adaptacji rozwijających się metod oraz technik badawczych i konserwatorskich. Przyczyniały się one do wzrostu poziomu merytorycznego i technicznego wykonawstwa AZP.

Duży nacisk kładziony był przez Dział Archeologii ODZ na właściwe przeprowadzanie kwerendy w ramach badań AZP. Temu m.in. służyło wypełnianie przez konserwatorów formularzy sprawozdawczych z zestawieniami informacji z literatury, archiwów i zbiorów — do badań AZP, egzekwowanych przez Dział Archeologii w latach 1992–1993.

W latach 1984–1995 ODZ zlecił przeprowadzenie kwerendy, a następnie wydał (pod nadzorem D. Jaskanis, która była redaktorem serii) 7 katalogów archeologicznych zbiorów pozamuzealnych¹⁰, zestawiających kolekcje uniwersyteckie. Wzbogaciło to zakres informacji archiwalnych AZP, a przede wszystkim zwróciło uwagę na tę niedocenianą dotychczas kategorię danych.

W ramach rozwoju systemu AZP prowadzono dyskusje środowiskowe poświęcone inwentaryzacji, badaniom AZP na terenie miast historycznych i aglomeracji miejskich oraz tzw. II etapowi AZP — w ramach szeroko rozumianej inwentaryzacji stanowisk archeologicznych. Od 1983 r. D. Jaskanis postulowała konieczność wykonywania dokumentacji pomiarowo-inwentaryzacyjnej obiektów naziemnych (głównie grodzisk i kurhanów), a w roku 1985 opracowała instrukcję w sprawie wymogów przy pomiarach geodezyjnych grodzisk, która została upowszechniona i wdrożona w działalności archeologiczno-konserwatorskiej w terenie w 1986 r. Z inicjatywy ODZ wykonano plany inwentaryzacyjne (w skalach od 1:10 000 do 1:500) z zestawieniami badań na terenie miast historycznych — Gniewu, Kołobrzegu, Koszalina, Kruszwicy, Płocka, Sandomierza i Zamościa. W latach dziewięćdziesiątych Dział Archeologii współpracował z oddziałem terenowym ODZ — Regionalnym Ośrodkiem Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Łodzi, w zakresie włączenia lotniczego rozpoznania terenu do programu badań AZP.

Realizacja programu AZP, koordynowana przez Dział Archeologii ODZ, postępowała od początku lat osiemdziesiątych bardzo dynamicznie. O ile do roku 1980 stan badań AZP (i stan centralnego archiwum AZP w ODZ) wynosił ok. 500 „obszarów” (tj. w terenie prostokątów o powierzchni 38 km² i odpowiadających im opracowań — teczek AZP), to już w 1985 r. liczba ta osiągnęła blisko 2600 „obszarów”, w 1990 r. — ponad 4700, a do roku 1995 stan badań AZP wzrósł do blisko 5600 „obszarów”. Ostatecznie stan realizacji AZP na koniec 2001 r. wyniósł prawie 6600 „obszarów”, co stanowi 78% powierzchni kraju. Zewiden-

8. Dzięki temu w 1978 r. rozpoczęto realizację AZP w 11 województwach, rok później badania te objęły już 33 województwa, a w latach następnych cały kraj.

9. Pismo okólne z dn. 20 II 1982 r., l. dz. X-15/5743/82, adresowane do konserwatorów zabytków archeologicznych.

10. Por. przypis 54.

Doroczny Zjazd Konserwatorów Zabytków Archeologicznych, Rytyro, kwiecień 1989 r. W centrum wieloletnia szefowa Działu Archeologii — mgr Danuta Jaskanis, druga z lewej — p. Ewa Damentka. Fot. F. J. Lachowicz

Annual Convention of Conservators of Archaeological Historical Monuments, Rytyro, April 1989. In the centre — head of the Department of Archaeology — Danuta Jaskanis M. A., second from the left — Ewa Damentka. Photo: F. J. Lachowicz

cjonowano przy tym ponad 375 tysięcy stanowisk archeologicznych.

W latach 1996–1998 funkcjonował program resortowy „Archeologiczne Zdjęcie Polski”, w Radzie Programowej którego (wcześniej w Zespole Realizującym) działał również Sławomir Żółkowski, jako przedstawiciel ODZ.

Od 1978 r. ODZ pośredniczył w dystrybucji środków budżetowych Ministerstwa Kultury i Sztuki (Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków — później Biura Ochrony Dóbr Kultury i Muzeów) oraz przeznaczał środki własne — na badania AZP, a przy tym również na prace inwentaryzacyjne (przede wszystkim plany sytuacyjno–wysokościowe stanowisk archeologicznych — zwłaszcza grodzisk)¹¹, badania mikroregionalne, ratownicze badania wykopaliskowe oraz na komputeryzację danych AZP. W trakcie ponad dwudziestoletniej realizacji programu AZP Ośrodek Dokumentacji Zabytków sfinansował, w skali kraju, ok. 1/4 całości tych prac.

Rokrocznie Dział Archeologii ODZ opracowuje statystyki i analizy stanu oraz poziomu wykonawstwa AZP — na potrzeby własne, służb konserwatorskich, Generalnego Konserwatora Zabytków oraz do publikacji.

Od początku realizacji Archeologicznego Zdjęcia Polski, prowadzone jest w Dziale Archeologii ODZ

centralne archiwum ewidencji stanowisk archeologicznych AZP. Jego zasadniczy kształt określony został przez D. Jaskanis na początku lat osiemdziesiątych, kiedy to w obliczu coraz liczniej napływającej dokumentacji, przeprowadzone zostały szeroko rozumiane prace archiwizacyjne, obejmujące skontrum zbioru, układanie teczek, oznaczanie ich, wpisywanie do inwentarza obszarów AZP w postaci kartoteki opartej na systemie unitermowym¹² oraz zaznaczanie na podstawowej mapie AZP. Regularnie trwały przyjmowanie nowych opracowań, ich sprawdzanie i opiniowanie. Aktualnie centralne archiwum AZP liczy 6195 opracowań „obszarów” AZP, zawierających 373 315 kart AZP.

Pewnym problemem okazywało się nieterminowe nadsyłanie dokumentacji przez konserwatorów¹³. Rolą Działu Archeologii było stopniowe egzekwowanie tych zaległości¹⁴, jednak w ostatnich dwóch latach zaległości te zaczęły narastać ponownie — ze względu na nagminne niedopełnianie przez Służbę Ochrony Zabytków obowiązku przekazywania dokumentacji AZP do ODZ.

Dział Archeologii, oprócz centralnego archiwum ewidencji stanowisk archeologicznych (AZP), prowadzi również wyodrębnione archiwum ewidencji archeologicznej miast historycznych¹⁵, archiwum inwentaryzacji hut szkła¹⁶ oraz archiwum planów inwentaryzacyjno–wysokościowych grodzisk¹⁷.

Rejestr zabytków

W końcu lat siedemdziesiątych Ośrodek Dokumentacji Zabytków przejął od Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki, liczący ok. 5000 jednostek, zbiór odpisów decyzji administracyjnych, wpisujących stanowiska archeologiczne do rejestru zabytków. ODZ podejmował wówczas bardzo znaczącą kwestię uporządkowania spraw rejestru zabytków nieruchomych.

W ramach tych działań Danuta Jaskanis rozpoczęła w 1982 r., w Dziale Archeologii ODZ, organizację centralnego archiwum rejestru stanowisk archeologicznych. Od tegoż roku ODZ rozpoczął też regularne zbieranie od konserwatorów zabytków informacji ankietowych o stanowiskach archeologicznych wpisywanych do rejestru zabytków. Posiadanie tych informacji umożliwiało egzekwowanie przesyłania decyzji o wpisie do centralnego archiwum ODZ.

11. W latach 1982–1998 ODZ dofinansowywał, w ramach tzw. II etapu AZP, badania weryfikacyjno–powierzchniowe średniowiecznych i nowożytnych hut szkła w Polsce, realizowane przez Instytut Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, a następnie przez Pracownię Dziejów Szklania Instytutu Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, pod kierunkiem prof. dr. hab. Jerzego Olczaka.

12. W 1987 r. opracowano oraz rozpoczęto stosowanie w Dziale Archeologii karty obszaru AZP (w następnych latach również w wersji elektronicznej).

13. Zaległości te sięgały np. w 1986 r. — 560 obszarów z 38 województw; w 1992 r. — 819 opracowań (tj. w tymże roku ODZ posiadał tylko 4681 z 5500 wykonanych opracowań).

14. W końcu lat dziewięćdziesiątych zaległości zmniejszono do 248 opracowań.

15. Założone w 1990 r. i obejmujące m.in. miasta: Gniew, Gniezno, Kołobrzeg, Płock, Poznań i Toruń.

16. Zawierające blisko 1000 kart późnośredniowiecznych i nowożytnych hut szkła z północnej i zachodniej Polski.

17. Ponad 150 planów inwentaryzacyjno–wysokościowych grodzisk.

Pierwszoplanowym zadaniem ODZ było na początku pozyskanie wszystkich wydanych dotychczas decyzji — trwa ono nieustannie do dnia dzisiejszego. W międzyczasie przepływ decyzji odbywał się nie tylko jednostronnie, tj. od wojewódzkich konserwatorów zabytków do ODZ, ale też zdarzał się również w przeciwnym kierunku — kiedy to Ośrodek przysyłał konserwatorom kopie decyzji ze swego zbioru, których brakowało w archiwach wojewódzkich (ze względu na ich zaginięcie lub nieskompletowanie po zmianach administracyjnych).

Analiza formalna i merytoryczna decyzji wpisujących stanowiska archeologiczne do rejestru zabytków, prowadzona przez D. Jaskanis, wykazywała liczne braki i błędy w tych zapisach. Stanowiły je liczne niedociągnięcia formalne, jak np. brak aktualizacji zapisów po zmianach administracyjnych reformy 1975 r., niekompletność załączników (braki numerów działek geodezyjnych, wyrysów katastralnych, map lokalizacyjnych). Osobnym problemem były nieprawidłowości lokalizacyjne oraz określenia funkcji, chronologii i opisy stanowisk archeologicznych. Uporządkowanie tych kwestii, pomnożonych przez kilka tysięcy decyzji, zajęło ponad 10 lat i wiązało się ze szczegółowymi analizami rejestru, intensywną korespondencją, kontaktami telefonicznymi, wyjazdami do archiwów konserwatorskich.

Danuta Jaskanis zapoczątkowała też prace nad ujednoczonym systemem wpisu do rejestru stanowisk archeologicznych. Ich wynikiem było wydanie przez ODZ informatora określającego tryb postępowania przy wpisie do rejestru¹⁸.

W 1986 r., przy aktywnym udziale ODZ i osobiście pani Jaskanis, uzyskano regulację prawną o wyodrębnieniu osobnej księgi rejestru dla nieruchomości zabytków archeologicznych — oznakowanych symbolem „A-a”¹⁹. W związku z zaawansowaniem prac nad porządkowaniem orzecznictwa archeologicznego Ośrodek Dokumentacji Zabytków wprowadził od 1989 r. ujednoczony sposób ogłaszania w wojewódzkich dziennikach urzędowych decyzji o wpisie stanowisk archeologicznych do rejestru zabytków²⁰. Po raz pierwszy, z inicjatywy Danuty Jaskanis, zastosowano w latach osiemdziesiątych w działaniach konserwatorskich procedurę przypomnień o wpisie do rejestru zabytków — na mocy wydanej decyzji administracyjnej.

Ważnym elementem aktualizacji rejestru stał się program AZP, dzięki któremu na szeroką skalę realizowana jest lustracja stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru.

W latach 1991–1993 założono komputerową bazę danych stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru²¹ oraz wprowadzono do niej informacje ze wszystkich decyzji znajdujących się ówczesnie w centralnym archiwum ODZ.

W latach 1993–1995 kierownik Działu Danuta Jaskanis opracowała katalog orzecznictwa archeologicznego według stanu na dzień 31 grudnia 1993 r.²² — będący pierwszym ogólnopolskim katalogiem zabytków wpisanych do rejestru.

Do dnia 31 XII 2001 r. w centralnym archiwum rejestru stanowisk archeologicznych Działu Archeologii ODZ zgromadzono 7314 decyzji, odnoszących się do 7288 stanowisk.

W ostatnich latach Dział Archeologii przeprowadza weryfikację rejestru, w kontekście jego pełnego uporządkowania oraz zapisu elektronicznego. Działalność ta obejmuje stworzenie elektronicznej wersji księgi rejestru zabytków archeologicznych (księga C), powiązanie bazy danych ewidencji AZP z bazą danych rejestru oraz szeroką analizę zapisów decyzji i ich opiniowanie — tj. wyszczególnienie braków, błędów, dezaktualizacji oraz poprawności uzasadnień i przedstawienie wniosków weryfikacyjnych. Efekty tej pracy służą porządkowaniu i weryfikacjom rejestrów wojewódzkich, prowadzonych przez Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków — w ramach akcji podjętej w lutym 2001 r. przez Urząd Generalnego Konserwatora Zabytków i ODZ.

Metodologiczne podstawy ewidencji i dokumentacji

Ośrodek Dokumentacji Zabytków, będąc organizatorem i krajowym koordynatorem programu AZP, wydał w latach 1979–1984 podstawowe wersje instrukcji prowadzenia ewidencji AZP. W 1979 r. M. Konopka opracował pierwszą instrukcję²³, w roku 1981 wydano komentarz do tejże instrukcji²⁴, a w 1984 r. opublikowano pełną wersję instrukcji²⁵. W 1979 r. ODZ wydał też inną wersję instrukcji AZP, autorstwa R. Mazurowskiego, odnoszącą się do koncepcji tzw. *karty piktogramowej AZP*²⁶. Podsumowaniem dyskusji nad ostatecz-

18. D. Jaskanis, H. Krzyżanowska, *Wpisywanie dóbr kultury do rejestru zabytków*, ODZ, Warszawa 1986 (z posłowiem autorstwa M. Konopki).

19. Rozporządzenie Rady Ministrów z 24 XI 1986 r., pkt. 4 (Dziennik Ustaw z 1986 r. nr 42, poz. 204).

20. Pismo okólne D. Jaskanis do Konserwatorów Zabytków Archeologicznych z dn. 20 I 1989 r. (l. dz. X–15/89).

21. W programie dBASE III.

22. D. Jaskanis, *Katalog stanowisk archeologicznych objętych rejestrem zabytków nieruchomych w Polsce (stan z końca 1993 r.)*, „Zeszyty Generalnego Konserwatora Zabytków. Archeologia”, z. 2, wyd. Generalny Konserwator Zabytków, Wydawnictwo Stowarzy-

szenia Naukowego Archeologów Polskich — Oddział Warszawski, Warszawa 1998.

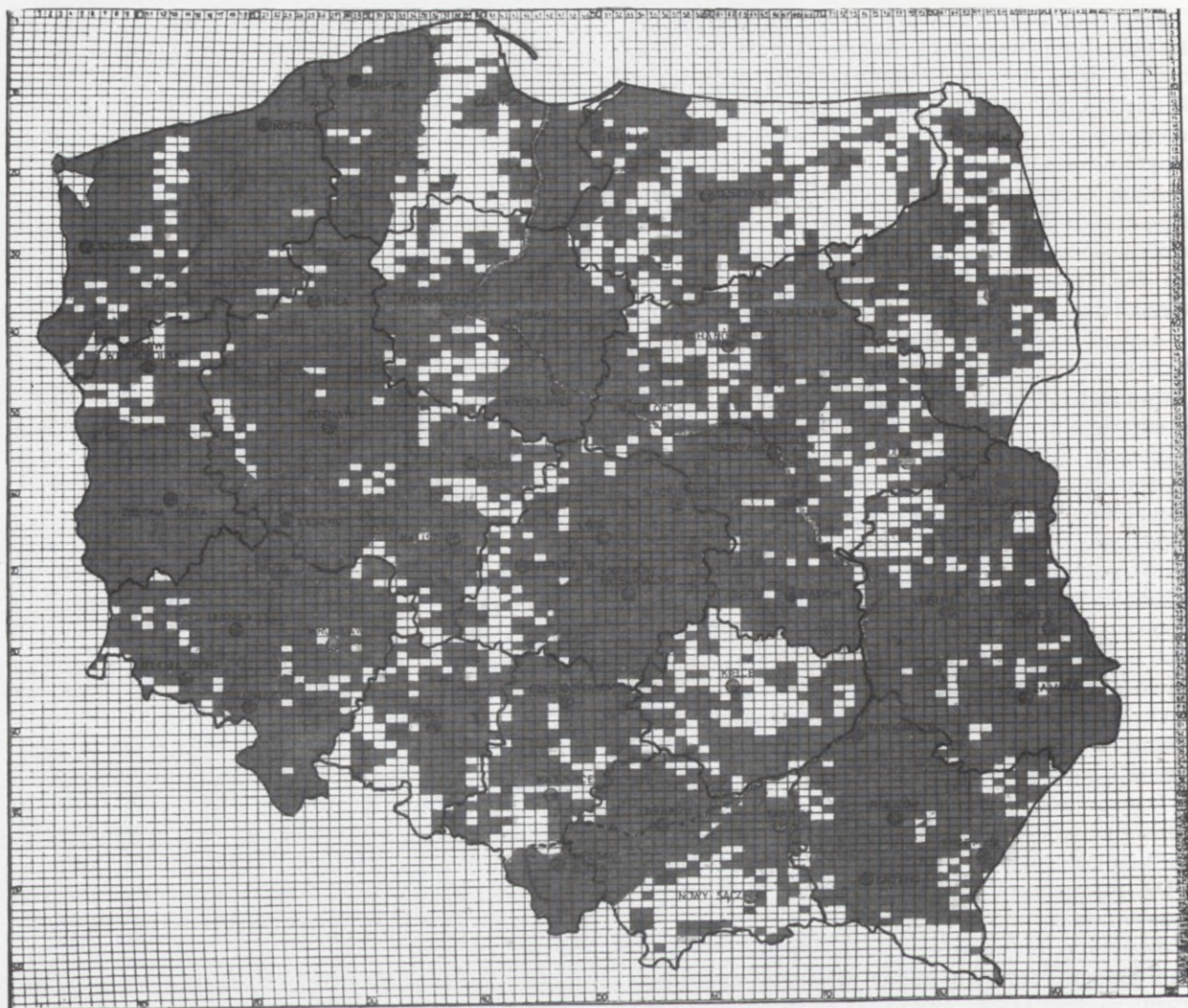
23. *Instrukcja wypełniania Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego*, oprac. M. Konopka, ODZ, Warszawa 1979 (mpis powielany).

24. *Komentarz do Instrukcji wypełniania Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego*, ODZ, Warszawa 1981 (mpis powielany).

25. *Instrukcja ewidencji stanowisk archeologicznych metodą badań powierzchniowych (Archeologiczne Zdjęcie Polski)*, oprac. M. Konopka, ODZ, Warszawa 1984.

26. R. Mazurowski, *Karta archeologicznych badań powierzchniowych*, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Ośrodek Archeologicz-

Stan realizacji Archeologicznego Zdjęcia Polski według danych Działu Archeologii Ośrodka Dokumentacji Zabytków — koordynatora działań ogólnopolskich AZP

State of the realisation of the Archaeological Photograph of Poland (AZP) according to data of the Department of Archaeology at the Centre for the Documentation of Historical Monuments — coordinator of all-Polish AZP undertakings

nym kształtem programu AZP było wydanie przez ODZ w 1981 r. publikacji zbiorczej *Zdjęcie Archeologiczne Polski*²⁷.

Zadaniem ODZ, szczególnie w pierwszych latach realizacji programu AZP, było opracowanie i wprowadzenie do powszechnego stosowania standardów merytorycznych prowadzenia dokumentacji ewidencyjnej, inwentaryzacyjnej, rejestrowej oraz wykopaliskowej. Standardy te określały zarówno metodykę postępowania badawczego, jak też wprowadzały ujednolicone zasady opisu (w tym terminologię). Poza instruk-

cjami AZP, Ośrodek opracował w tym zakresie również wspomniany wyżej informator określający zasady wpisywania dóbr kultury do rejestru zabytków (w 1986 r.)²⁸, a także określił w dwóch pismach ókólnych adresowanych do konserwatorów zabytków archeologicznych — zasady prowadzenia dokumentacji prac wykopaliskowych²⁹ oraz zasady wykonywania planów inwentaryzacyjno-pomiarowych stanowisk archeologicznych³⁰. Przykładem działań Ośrodka w zakresie standaryzacji opisów i terminologii konserwatorstwa archeologicznego jest m.in. wydanie

no-Konserwatorski we Wrocławiu, Warszawa-Wrocław 1979; instrukcja ta i tzw. karta piktogramowa AZP stosowane były w trakcie szkoleń AZP oraz przez wiele ośrodków wykonawczych jako podstawa dla wypełnienia karty w terenie.

27. *Zdjęcie Archeologiczne Polski*, red. M. Konopka, BMiOZ, seria B, t. LXVI, Warszawa 1981.

28. D. Jaskanis, H. Krzyżanowska, *Wpisywanie dóbr kultury do rejestru zabytków...*

29. Pismo ókólne dyrektora ODZ do konserwatorów zabytków archeologicznych z dnia 3 IX 1984 r. (l. dz. 30-X/84).

30. Pismo ókólne dyrektora ODZ do konserwatorów zabytków archeologicznych z dnia 26 VII 1985 r. (l. dz. X-20/85).

(w 1996 r.) projektu standaryzacji opisu zabytków kamiennych³¹.

W ostatnich latach opracowano w Dziale Archeologii projekty nowej instrukcji oraz zmodyfikowanej karty AZP (autorstwa S. Żółkowskiego), uwzględniające ponad dwudziestoletnie doświadczenia realizacji programu oraz możliwości pełnego zapisu komputerowego danych.

Rozwijając metodologiczne podstawy Archeologicznego Zdjęcia Polski, ODZ prowadził w latach osiemdziesiątych studia i dyskusje nad tzw. II etapem AZP oraz nad ewidencją archeologiczną w miastach historycznych. To ostatnie zagadnienie było praktycznie rozwijane w formie wypracowania metody i zlecenia opracowań inwentaryzacji dotychczasowych odkryć archeologicznych w miastach historycznych (tj. Gniezno, Kołobrzeg, Płock i inne).

W 1987 r. przygotowano założenia i projekt karty inwentaryzacyjnej elementów założeń obronnych pradziejowych i czasów historycznych oraz powołano 12-osobowy zespół środowiskowy do opracowania szczegółowego „karty grodziska”, a także instrukcji do niej i słownika terminologicznego. Zamierzenia te miały stworzyć podstawy do powstania w Dziale Archeologii ODZ — centralnego katalogu grodzisk.

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ODZ zainicjował studia metodyczne nad badaniami mikroregionalnymi, w aspekcie konserwatorskim — na podstawie wyników AZP. Praktycznym ich wynikiem były powstające opracowania, np. studium mikroregionu osadniczego Skały Kroczyckie (w 1991 r.)³².

Od 1994 r. Dział Archeologii prowadzi studia nad opracowywaniem metody regionalnej i krajowej syntezy archeologicznej — w ramach koncepcji ekorozwoju i krajobrazu kulturowego oraz w nawiązaniu do metod planowania przestrzennego. Efektem tej działalności jest m.in. opracowanie w 1995 r. kompleksowego studium nt. ochrony krajobrazu archeologicznego³³ oraz opracowanie syntez regionalnych archeologicznych wartości kulturowych: Mazowsza, Pomorza Zachodniego oraz Pomorza Wschodniego (z Warmią i Mazurami)³⁴.

Dział Archeologii ODZ adaptuje we własnej pracy, a także promuje w działaniach zewnętrznych, międzynarodowe doświadczenia oraz światowe tendencje metodologiczne i metodyczne działań archeologiczno-konserwatorskich — m.in. wspomniane wcześniej koncepcje ekorozwoju i krajobrazu kulturowego, możliwości fotografii lotniczej, analizy zdjęć satelitarnych, modelowania predykcyjnego, systemów komputerowych (m.in. wykorzystanie systemu informacji geograficznej GIS) i inne.

Propagowanie przez ODZ w środowisku konserwatorskim i naukowym nowoczesnych metod archeologiczno-konserwatorskich realizowane jest m.in. poprzez osobiste kontakty oraz inicjowane wydawania prac zagranicznych (licencjonowanych) — H. Jankuhna (w 1983 r.)³⁵, E. C. Harrisa (w 1992 r.)³⁶, Ph. Barkera (w 1994 r.)³⁷, propagujących rozwój nowoczesnych, wykopaliskowych metod badawczych w polskiej archeologii. Ponadto Dział Archeologii wielokrotnie pośredniczył w rozpowszechnianiu wydawnictw z zakresu konserwatorstwa archeologicznego oraz dyscyplin pomocniczych.

W ostatnich latach w Dziale Archeologii prowadzone są studia nad opracowaniem zasad i procedur metody archeologiczno-konserwatorskiej, której potrzeba wynika z codziennej działalności konserwatorów zabytków, wymogów prowadzenia centralnej ewidencji AZP i centralnego rejestru zabytków oraz z logiki zapisu informatycznego, który staje się coraz powszechniejszą formą działań konserwatorskich.

Informacja naukowa i komputeryzacja

Komputeryzacja Archeologicznego Zdjęcia Polski była jednym z warunków realizacji programu i to warunkiem sformułowanym jeszcze w latach siedemdziesiątych. Próby praktycznej realizacji założeń komputeryzacji AZP podjął już w 1980 r. M. Konopka, przy współpracy z dr. Kazimierzem Mardonim, konsultantem ODZ ds. komputeryzacji. Działania te kontynuowała D. Jaskanis, opracowując w 1983 r. założenia specjalistyczne do oprogramowania danych AZP, tj. plan przenoszenia wyników AZP na taśmy magnetyczne. Zintensyfikowanie tych działań następuje od 1985 r.,

31. A. Kulczycka-Leciejewiczowa, A. Majerowicz, A. Prinke, J. Skoczylas, W. Wojciechowski, *Opis zabytków kamiennych. Propozycja standaryzacji*, BMiOZ, seria B, t. XCVI, Warszawa 1996.

32. *Mikroregion osadniczy Skały Kroczyckie — studium stref ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych*, oprac. K. Cyrek, J. Koj, Łódź—Częstochowa 1991.

33. M. Czarnecki, M. Konopka, S. Żółkowski, *Ochrona krajobrazu archeologicznego, Ochrona archeologicznych elementów krajobrazu kulturowego Polski*, studium w ramach V Resortowego Programu Ochrony i Konserwacji Zabytków: Ochrona i Konserwacja Zabytkowego Krajobrazu, MKiS, Warszawa 1995 r. Skrócona wersja opracowania opublikowana została jako: M. Czarnecki, M. Konopka, S. Żółkowski, *Archeologiczny krajobraz kulturowy, „Mazowsze”* 8 (2/96), Zespół Badań Regionalnych Warszawy i Mazowsza ODZ, Warszawa 1996, s. 117–134.

34. S. Żółkowski, *Synteza regionalna archeologicznych wartości kulturowych Mazowsza*, ODZ, Warszawa 1994; tenże, *Synteza regionalna archeologicznych wartości kulturowych Pomorza Zachodniego*, ODZ, Warszawa 1994; tenże, *Synteza regionalna archeologicznych wartości kulturowych Pomorza Wschodniego*, ODZ, Warszawa 1997.

35. H. Jankuhn, *Wprowadzenie do archeologii osadnictwa*, BMiOZ, seria B, t. LXXIV, ODZ, Warszawa 1983; podręcznik ten służył i służy do dzisiaj jako podstawa przy wykorzystywaniu wyników badań AZP w studiach osadniczych.

36. E. C. Harris, *Zasady stratygrafii archeologicznej*, BMiOZ, seria B, t. LXXXIX, ODZ, Warszawa 1992.

37. Ph. Barker, *Techniki wykopalisk archeologicznych*, BMiOZ, seria B, t. XC, ODZ, Warszawa 1994.

kiedy to w środowiskach archeologicznym i konserwatorskim zainicjowano ogólnokrajową dyskusję o komputeryzacji, zaś w Dziale Archeologii ODZ stworzono dodatkowe stanowisko — do prac związanych z informacją naukową przy AZP — zatrudniając na nim Ewę Damentkę. Ponadto Dział Archeologii rozpoczął wówczas wieloletnią współpracę, na polu informacji naukowej i komputeryzacji, z Muzeum Archeologicznym w Poznaniu — szczególnie z Andrzejem Prinke.

Jeszcze w 1985 r. Danuta Jaskanis i Ewa Damentka włączyły się z własnymi wykładami w rozpoczynający się cykl 7 seminariów poświęconych informacji naukowej w archeologii — przeznaczony dla konserwatorów zabytków archeologicznych. Ośrodek Dokumentacji Zabytków był następnie jednym z organizatorów ogólnopolskiej konferencji, zorganizowanej w dniach 24–25 listopada 1986 r. w Warszawie, poświęconej problemom wykorzystywania komputerów w archeologii.

W roku 1988 D. Jaskanis zapoczątkowała tworzenie koncepcji systemu informacji naukowej w archeologii i jej przepływu z uwzględnieniem wszystkich dostępnych form zapisu informacji stosowanych przez IHKM PAN, uniwersytety, muzea i PP PKZ. W Dziale Archeologii rozpoczęto wówczas, przy zaangażowaniu wielu osób i instytucji, prace zmierzające do stworzenia programu komputerowego dla prowadzenia AZP. Na wstępie prowadzono wielorakie konsultacje i próby³⁸. Ostatecznie opracowaniem programu zajęli się, w latach 1988–1990 — Andrzej Prinke, Konserwator Zabytków Archeologicznych woj. poznańskiego (Muzeum Archeologiczne w Poznaniu) i Bogdan Gliniecki, matematyk i informatyk (Zakład Sieci Komputerowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu) — przy współpracy i konsultacji z ODZ oraz środowiskami archeologicznym i konserwatorskim. Efektem tego współdziałania okazał się program pod nazwą SYSTEM AZP³⁹. Jako standard elektronicznego zapisu danych o stanowiskach archeologicznych AZP, był on pierwszym ogólnopolskim programem do prowadzenia ewidencji zabytków nieruchomych, przeznaczonym zarówno dla celów konserwatorskich, jak i naukowo-badawczych.

W roku 1992 opracowany został przez A. Prinke i rozpowszechniony przez Dział Archeologii ODZ

program SIATKA AZP⁴⁰, będący rozszerzeniem programu SYSTEM AZP o skorowidze arkuszy map w skali 1:10 000, przyporządkowane odpowiednim obszarom AZP i gminom.

SYSTEM AZP został zakupiony, wraz z prawami autorskimi, przez ODZ, który rozpoczął jego użytkowanie oraz rozpowszechnianie (nieodpłatnie) wszystkim instytucjom konserwatorskim i archeologicznym (przede wszystkim ośrodkiem IHKM PAN i uniwersytetom).

W latach 1993–1994 powstały w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu kolejne wersje drugiej generacji programu AZP — AZP_Fox⁴¹, a w 1996 r. ich rozwinięcie — „AZP_Max”⁴². W porozumieniu z ODZ, również te generacje programowe AZP były konsekwentnie rozpowszechniane w środowiskach konserwatorskim i naukowym — ostatecznie zarejestrowano blisko 100 użytkowników (instytucji) programu⁴³.

Równoległe z powstawaniem kolejnych wersji programu komputerowego AZP postępowało projektowanie innych programów uzupełniających. I tak w 1990 r. Dział Archeologii ODZ, wspólnie z Państwowym Muzeum Archeologicznym i Muzeum Archeologicznym w Poznaniu rozpoczęły prace nad bazą danych ruchomych zabytków archeologicznych — MUZEALIA AZP. W tymże roku w ODZ rozpoczęto prace nad programem BIBLIOGRAFIA AZP, w latach 1990–1991 opracowano program ARCHEOLOGIA MIAST⁴⁴ — dla ewidencjonowania miejsc badanych metodą archeologiczną w obrębie miast historycznych. W roku 1992 Danuta Jaskanis opracowała strukturę bazy danych kwerendy archiwalnej AZP — tj. program ARCHIWALIA AZP oraz rozpoczęła prace nad słownikiem AZP — dla potrzeb informatyzacji.

W latach 2000–2001 w Dziale Archeologii ODZ opracowano wstępną wersję programu komputerowego AZP-START⁴⁵, przeznaczonego do opracowywania dokumentacji AZP. Aktualnie trwają prace nad rozszerzeniem możliwości tego programu.

Konsekwentnie trwa wprowadzanie danych, tj. informacji z kart AZP, do komputerowej Centralnej Bazy Danych AZP — prowadzonej w Dziale Archeologii ODZ. O ile w 1991 r. wprowadzonych było zaledwie 30 000 kart, to aktualna wielkość bazy w końcu 2001 r. wyniosła ponad 250 000 rekordów (kart AZP).

Tylko kilka dawnych województw (dzisiejszych delegatur SOZ) systematycznie i całościowo wprowadzi-

38. M.in. dyskutowano nad *Kodem do klasyfikacji punktów osadniczych*, autorstwa R. Mazurowskiego, op. cit.

39. Program SYSTEM AZP był komputerową bazą danych, napisaną w języku programowania Clipper'87/DOS (odmiana standardu dBASE III Plus), do stosowania na komputerach IBM PC: XT/AT, 386/486.

40. Program napisany przy użyciu narzędzia programistycznego Fox Pro.

41. A. Prinke, *AZP_Fox, wersja 1.8. Program do obsługi komputerowej bazy danych o stanowiskach archeologicznych. Podręcznik użytkownika*, „Poznańskie Zeszyty Archeologiczno-Konserwatorskie” 1996, nr 3, tenże, *AZP_Fox. Program do obsługi komputerowej bazy danych o stanowiskach archeologicznych. Wprowadzanie da-*

nych, „Poznańskie Zeszyty Archeologiczno-Konserwatorskie” 1997, nr 7. Program napisany przy użyciu FoxPro, wersja 2.5/DOS.

42. Program napisany przy użyciu FoxPro, wersja 2.5/DOS.

43. Rozpowszechnianie programów komputerowych AZP odbywa się poprzez przekazywanie użytkownikom przez Dział Archeologii ODZ (również przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu) dyskietek i instrukcji programowych oraz poprzez ogólnopolskie szkolenia w zakresie użytkowania programu, organizowane przez ODZ (i MAP).

44. Program autorstwa Agnieszki Jaskanis i Jana Hasióra, opracowany na podstawie założeń metodycznych Danuty Jaskanis.

45. Program autorstwa S. Zółkowskiego i J. Oporskiego, napisany w języku programowania Visual dBASE wersja 5.7.

ło do bazy danych informacje AZP ze swego terenu — zdecydowana większość danych (ok. 80%) wprowadzonych zostało przez Dział Archeologii ODZ w latach 1996–2001⁴⁶. Dział zajmuje się na bieżąco weryfikacją tych zapisów oraz uzupełnianiem i opracowywaniem ostatecznej wersji Bazy Danych AZP.

Od 1991 r. funkcjonowała w Dziale Archeologii, już wspomniana, komputerowa baza danych stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru (w programie *dBASE 3*). W ostatnich latach tworzy się w Dziale nową bazę danych rejestru (w programie *Microsoft Access 97*) — będącą zweryfikowaną, elektroniczną wersją księgi rejestru zabytków archeologicznych (księga C) oraz formularza decyzji. Baza ta łączona jest bazą danych AZP. Aktualnie centralna baza danych rejestru (*Microsoft Access 97*) zawiera ponad 6000 rekordów — odpowiadających stanowiskom archeologicznym wpisanych do rejestru zabytków.

Poza dwiema głównymi bazami (ewidencji i rejestru), Dział Archeologii prowadzi od kilkunastu lat szereg innych baz uzupełniających i pomocniczych — m.in. bazę danych „obszarów” AZP⁴⁷, bazy danych archiwaliów, zbiorów i literatury AZP, bazę danych osób posiadających upoważnienia AZP, bazę danych stanowisk archeologicznych badanych wykopaliskowo (*Informator Archeologiczny*) i inne. Codzienna praca Działu opiera się głównie (i w coraz większym zakresie) na wykorzystaniu sprzętu i oprogramowania komputerowego.

Aktualnie prowadzone w Dziale Archeologii prace zmierzają do pełnego wykorzystania możliwości jakie oferuje technika komputerowa — tj. narzędzi sprzętowych, oprogramowania (w tym wykorzystanie kartografii cyfrowej), sieci Internetu i poczty elektronicznej oraz ich funkcji, obejmujących nie tylko tworzenie i zarządzanie bazami danych, ale też pełną komunikację i wymianę informacji oraz realizację różnego rodzaju procedur, formularzy, instrukcji i metod związanych z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem archeologicznym w Polsce.

Rozpoznanie środowiska kulturowego i kształtowanie polityki konserwatorskiej jego ochrony

Rozpoznanie środowiska kulturowego realizowane jest przez Dział Archeologii już od kilkunastu lat — w formie określania metody tego postępowania oraz konkretnych opracowań. Wiąże się ono zasadniczo z systematycznie powiększającym się zasobem informacji AZP, stanowiącym podstawę rozważań o archeologicznym środowisku kulturowym.

Pierwsze działania w tym zakresie podjęto w drugiej połowie lat osiemdziesiątych, kiedy to, z inicjatywy M. Konopki i przy udziale D. Jaskanis, zaczęto rozważać i realizować w praktyce próby syntez badawczo-konserwatorskich wybranych terenów⁴⁸. W początkach lat dziewięćdziesiątych ODZ zlecał i finansował kilka regionalnych działań badawczych — tj. studium stref ochrony konserwatorskiej stanowisk kurhanowych na Grzędzie Sokalskiej, badania specjalistyczne nad rekonstrukcją środowiska kulturowego w zachodniej części Wyżyny Wołyńskiej (w d. woj. zamojskim; 1991 r.), studium stref ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych w Skałach Kroczyckich (w d. woj. częstochowskim, 1991 r.)⁴⁹ oraz opracowanie założeń metodycznych do analizy paleograficznej zespołu archeologicznego w Rzucewie.

Dział Archeologii podejmował również współpracę w zakresie rozpoznania środowiska kulturowego z Regionalnymi Ośrodkami Studiów i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego ODZ — w Szczecinie i Gdańsku oraz z Zespołem Badań Regionalnych Warszawy i Mazowsza ODZ. W jej wyniku S. Zólkowski wykonał (por. przyp. 34) trzy opracowania syntez regionalnych archeologicznych wartości kulturowych: Mazowsza (1994 r.), Pomorza Zachodniego (1995 r.) oraz Pomorza Wschodniego z Warmią i Mazurami (1997 r.). W trakcie tych realizacji wypracowane zostało wstępnie postępowanie metodyczne stosowane przy tego rodzaju pracach.

Metoda ta jest rozwijana nadal przez Dział Archeologii, który konsekwentnie zmierza do przeprowadzenia pełnej analizy i syntezy archeologicznego dziedzictwa Polski, na podstawie informacji AZP, przy zastosowaniu nowoczesnych metodologii (m.in. koncepcji ekorozwoju i krajobrazu kulturowego), poprzez wykorzystanie wyników nowoczesnych metod badawczo-konserwatorskich (tj. fotografii lotniczej, analizy zdjęć satelitarnych), uwzględniając modelowanie predykcyjne oraz opierając się na technikach komputerowych (bazach danych oraz wykorzystanie systemu informacji geograficznej GIS do prowadzenia informacji przestrzennej).

Wielokrotnie opracowaliśmy w Dziale — wykorzystując naszą wiedzę o dziedzictwie archeologicznym kraju — opinie dotyczące merytorycznych podstaw konserwatorskiej polityki ochrony dziedzictwa kulturowego oraz metody jej realizacji. Przekazywane były one Generalnemu Konserwatorowi Zabytków oraz terenowym oddziałom służby konserwatorskiej w celu usprawnienia ich działań. Opinie te miały, jak dotąd, jedynie doraźny i wrywkowy charakter. Aktualnie Dział Archeologii opracowuje założenia kompleksowej

46. Komputeryzacja danych AZP w Dziale Archeologii ODZ przebiegała następująco: w 1996 r. — 23 000 kart; 1997 r. — 31 000 kart; 1998 r. — 60 000 kart; 1999 r. — 47 000 kart; 2000 r. — 38 000 kart; w 2001 r. — 15 000 kart.

47. Komputerowy inwentarz „obszarów” AZP liczył w już w 1989 r. 4485 rekordów.

48. M.in. powstało wówczas wstępne opracowanie syntetyczne wyników badań AZP na terenie kilku gmin d. woj. leszczyńskiego — autorstwa W. Dzieduszyckiego i L. Czerniaka.

49. *Mikroregion osadniczy Skały Kroczyckie...*

metody archeologiczno-konserwatorskiej, która poprzez uwzględnienie stałego monitoringu i pełnej analizy zasobów dziedzictwa archeologicznego, umożliwi przyjęcie i zastosowanie krajowej strategii archeologiczno-konserwatorskiej.

Publikacje i popularyzacja

Dział Archeologii ODZ, od początku swej działalności, współuczestniczy w prowadzonej przez Ośrodek popularyzacji dziedzictwa kulturowego oraz w przygotowywaniu wydawnictw z zakresu konserwatorstwa archeologicznego.

Główną pozycją wydawniczą realizowaną od lat w Dziale Archeologii jest „Informator Archeologiczny”, prezentujący coroczne informacje o archeologicznych badaniach wykopaliskowych (oraz badaniach powierzchniowych AZP) w Polsce. Publikacja ta, ukazująca się od 1968 r.⁵⁰, stworzona została z inicjatywy Marka Konopki, który był jej pierwszym i wieloletnim redaktorem (w latach 1968–1995). „Informator Archeologiczny” był początkowo wydawany przez inne instytucje⁵¹ — i dopiero w 1979 r. został przejęty przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków⁵² jako współwydawcę. Od 1993 r. ODZ stał się jedynym i wyłącznym (również w zakresie finansowania publikacji) jego wydawcą. Od roku 1983, przy udziale Danuty Jaskanis, „Informator Archeologiczny” zamieszczał również informacje o badaniach AZP. Od 1996 r. redaktorem tej publikacji jest Sławomir Żółkowski.

Kolejne roczniki „Informatora Archeologicznego” przygotowywane są przy ścisłej współpracy Działu Archeologii ODZ ze służbą konserwatorską oraz z wykonawcami badań (instytucjami i pojedynczymi autorami). Współpraca ta, obejmująca gromadzenie i weryfikację tekstów autorskich badaczy, stanowi o ostatecznym współautorstwie „Informatora”, na które

składają się wymienione podmioty — przy koordynującej roli ODZ. Ogólnopolski system opracowywania tej publikacji wymaga nieustannych zabiegów i aktywności Działu Archeologii⁵³.

Dotychczas ukazało się 29 roczników „Informatora Archeologicznego” (w latach 1968–1998), obejmujących badania z lat 1967–1995. W przygotowaniu znajdują się roczniki 30–34 (lata badań 1996–2000). Przy tych ostatnich zastosowano nowy system zbierania i opracowywania informacji, tj. zestawiający wszystkie przeprowadzone badania, w zmodernizowanej formie edycyjnej oraz zapisane w formie elektronicznej. Przygotowywana jest publikacja „Informatora” również jako komputerowej bazy danych — na płytach CD oraz w Internecie.

Innym istotnym wydawnictwem przygotowanym przez Dział Archeologii była seria 7 kolejnych *Katalogów archeologicznych zbiorów pozamuzealnych*, obejmująca zbiory instytutów i katedr archeologii na 7 uniwersytetach⁵⁴. Wydawane one były w latach 1983–1995 pod redakcją D. Jaskanis i przy współpracy wspomnianych uniwersytetów (kwerendy zbiorów wykonywane na zlecenie ODZ). Był to ważny element działań w zakresie przeprowadzania ogólnokrajowej kwerendy AZP — katalogi objęły bowiem ok. 25 000 jednostek inwentarzowych zabytków archeologicznych, wprowadzając je do obiegu informacji naukowej.

W ciągu ponad dwudziestu lat, w Dziale Archeologii powstało również wiele publikacji z zakresu ewidencji i konserwatorstwa archeologicznego. Najwięcej z nich dotyczyło zasad i realizacji Archeologicznego Zdjęcia Polski⁵⁵ — w tym publikacje w periodykach zagranicznych⁵⁶. Rozwinięciem tematyki AZP są ostatnie publikacje, traktujące o jego wynikach⁵⁷. Propagowane są również wydawnicze propozycje z zakresu dokumentacji archeologicznej i konserwatorskiej⁵⁸.

50. „Informator Archeologiczny. Badania 1967 r.,” Warszawa 1968 — rocznik I.

51. W latach 1968–1973 „Informator Archeologiczny” wydawany był przez ZMiOZ MKiS, IHKM PAN oraz Polskie Towarzystwo Archeologiczne; od 1974 r. — przez Generalnego Konserwatora Zabytków, ZMiOZ MKiS, PP PKZ, IHKM PAN oraz Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne.

52. „Informator Archeologiczny” wydawany był wówczas również przez instytucje wyżej wymienione (w ramach problemu MR III–5 Ministerstwa Kultury i Sztuki); od 1988 r. — przez ODZ, GKZ, ZMiOZ MKiS, IHKM PAN, PP PKZ; od 1992 r. — przez ODZ, IHKM PAN (z dotacji MKiS i Komitetu Badań Naukowych).

53. M.in. w 1992 r. D. Jaskanis w piśmie okólnym do konserwatorów zabytków archeologicznych zaleciła gromadzenie sprawozdań i łączne przysyłanie ich do redakcji „Informatora Archeologicznego”.

54. Zeszyt 1: *Kolekcja Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1988. Zeszyt 2: *Kolekcja Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Warszawa 1989. Zeszyt 3: *Kolekcja Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie w Lublinie*, części 1–3, Warszawa 1995. Zeszyt 4: *Kolekcja Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego*, Warszawa 1990. Zeszyt 5: *Kolekcja Instytutu Prahistorii Uniwersytetu Adama Mickiewicza*

w Poznaniu, części 1–4, Warszawa 1992–1993. Zeszyt 6: *Kolekcja Instytutu Archeologii i Etnografii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, Warszawa 1989. Zeszyt 7: *Kolekcja Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego*, Warszawa 1991.

55. Od pierwszego, podstawowego wydawnictwa — *Zdjęcie Archeologiczne Polski...* (1981) — po podsumowanie 15-lecia realizacji programu — *Archeologiczne Zdjęcie Polski — metoda i doświadczenia. Próba oceny*, red. D. Jaskanis, BMiOZ, seria B, t. XCV, Warszawa 1996. A także wymienione na s. 47 — kolejne wersje instrukcji AZP.

56. M.in. D. Jaskanis, *La Carte Archeologique Polonaise: Theorie et Pratique*, „Nouvelles de l’Archeologie” 1987, z. 28, s. 42–52.

57. M.in. M. Konopka, S. Żółkowski, *Archeologiczne Zdjęcie Polski w dolinach rzek*, „Rzeki. Kultura—Cywilizacja—Historia” 1996, t. 5, s. 181–202.

58. M.in.: D. Jaskanis, *Wybrane aspekty archeologicznej dokumentacji z badań miejscowości zurbanizowanych*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna, nr 36, 1989–1990, s. 93–103; oraz A. Kulczycka-Leciejewiczowa, A. Majerowicz, A. Prinke, J. Skoczylas, W. Wojciechowski (red. W. Wojciechowski), *Opis zabytków kamiennych. Propozycja standaryzacji*, BMiOZ, seria B, t. XCVI, Warszawa 1996.

W zakresie prowadzenia rejestru zabytków, w Dziale Archeologii przygotowywane były wydawnictwa instryktażowe⁵⁹ oraz podsumowujące⁶⁰.

Publikacje Działu Archeologii ODZ podejmują również nowatorskie nurty w konserwatorstwie archeologicznym, m.in. inicjując studia nad archeologicznym krajobrazem kulturowym⁶¹ oraz włączając się do dyskusji nad kwestią ratowniczych badań archeologicznych przy budowie autostrad w Polsce⁶².

W 1992 r. D. Jaskanis przygotowała we współpracy z redakcją „Wiadomości Konserwatorskich” (biuletyn Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków) — zeszyt archeologiczny tego wydawnictwa, zawierający m.in. publikacje jej autorstwa⁶³.

Dział Archeologii zajmuje się również propagowaniem wydawnictw zagranicznych z zakresu konserwatorstwa archeologicznego — wspomnianych archeologicznych podręczników autorstwa H. Jankuhna, E. C. Harris'a i Ph. Barkera⁶⁴.

Ponadto Ośrodek Dokumentacji Zabytków współfinansował liczne wydawnictwa archeologiczno-konserwatorskie w terenie, zarówno wydawane przez

służby konserwatorskie⁶⁵, jak też przez instytucje naukowo-badawcze⁶⁶.

Dział Archeologii popularyzował dziedzictwo i archeologiczne również innymi sposobami, jak np. poprzez zorganizowanie w dniach 26 II–1 IV 1986 r. wystawy czasowej w hallu Muzeum Etnograficznego w Warszawie, pt. „Ewidencja i wydawnictwa ODZ”. W tymże 1986 r. D. Jaskanis opracowała 5 haseł z dziedziny archeologii do zamieszczenia w przygotowywanej encyklopedii PWN. Pracownicy Działu regularnie udzielają także wywiadów w prasie, radiu i telewizji.

W ostatnich latach trwają w Dziale Archeologii przygotowania do stworzenia krajowego programu promocji i popularyzacji dziedzictwa archeologicznego, przy wykorzystaniu zwłaszcza możliwości mediów elektronicznych — w tym Internetu. Program ten będzie bazować na informacjach o zasobach dziedzictwa archeologicznego Polski, obejmujących ich charakterystykę oraz przedstawienie stanu i metod ich ochrony, a także możliwości udostępnienia. Program będzie udostępniany, za pośrednictwem Internetu, instytucjom państwowym, samorządom, placówkom oświatowym oraz indywidualnym odbiorcom.

Sławomir Żółkowski
Kierownik Działu Archeologii

59. D. Jaskanis, H. Krzyżanowska, *Wpisywanie dóbr kultury do rejestru zabytków...*

60. D. Jaskanis, *Katalog stanowisk archeologicznych objętych rejestrem zabytków...*

61. M. Czarnecki, M. Konopka, S. Żółkowski, *Archeologiczny krajobraz kulturowy...*

62. S. Żółkowski, *Autostrady i archeologia*, „Wiadomości Konserwatorskie” 1995, nr 1–2 (32–33) X, s. 3–7.

63. D. Jaskanis, *Informacja naukowa podstawą nowoczesnego konserwatorstwa, czyli w pogoni za utraconym czasem*, „Wiadomości Konserwatorskie” 1991, nr 3–4, s. 6–9; oraz: *Międzynarodowa Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym. Wprowadzenie*, tamże, s. 10.

64. Zob. przyp. 35–37.

65. Np.: H. Klunder, A. Prinke, *AZP. Archeologiczne Zdjęcie Polski w województwie poznańskim. Katalog stanowisk archeologicznych*, z. 1, *Gmina Suchy Las*, „Poznańskie Zeszyty Archeologiczno-Konserwatorskie” 1997, nr 5, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.

66. M.in. *Archeologia Podwodna jezior Niżu Polskiego. Materiały z konferencji „Podwodne Archeologiczne Zdjęcie Polski Niżowych Stref Pojeziernych”*, *Wilkasy 21–22 kwietnia 1994*, red. A. Kola, Toruń 1995.